

YOZIQ OLDIDA BOSH EGGAN ADIB

Boboxonova Durdona Ermamat qizi
ToshDO‘TAU magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘z uslubiga ega yozuvchi, ijodkor Bahodir Qobul nasrida badiiy va milliy til, hikmatli so‘zlar, maqollarning badiiyati hamda shevaga xos unsurlarning qo‘llanish doirasi, poetikasi tahlil qilinadi. Ushbu masalalarga yondashish davomida adib asarlaridan parcha va misollar keltirilib, fikrlar ilmiy asoslanadi. Asoslangan fikrlar yuzasidan xulosalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar: adabiy til, milliy til, badiiy til, dialektizm, aforizm: og‘zaki va adabiy aforizmlar, presonajlar nutqi, muallif nutqi, badiiy mahorat, ijodiy individuallik, milliy kolorit.

Annotation. In this article, the artistic and national language, wise words, proverbs and the scope of use of dialectal elements, poetics are analyzed in the prose of Bahadir Kabul, a writer and creator with his own style. In the course of approaching these issues, extracts and examples from literary works are given, and opinions are scientifically based. Conclusions were made based on the reasoned opinions

Key words: literary language, national language, artistic language, dialectism, aphorism: oral and literary aphorisms, characters' speech, author's speech, artistic skill, creative individuality, national color.

Bu galgi kichik ilmiy-filologik izlanishimizda biz badiiy til va milliy til masalasiga, milliy til unsurlarining asar qahramonlari va muallif nutqida badiiy sayqallanib ijodkor mahoratining ochilishida ustuvor ekanligi, aforizmlar badiiyatiga to‘xtalmoqchimiz. Obyekt sifatida esa O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a‘zosi, yozuvchi Bahodir Qobul ijodini oldik.

Maqola ustida ishlash jarayonida “badiiy til”, “adabiy til” va “milliy til” munosabati masalasiga ham e‘tibor berishimiz lozim. Ma‘lumki, umumxalq tili (milliy til) deganda, o‘zbek tilida so‘zlashuvchilarning barchasi — yashash hududi, ijtimoiy tabaqaga mansubligi, mashg‘ulot turi kabilardan qat‘iy nazar foydalanadigan til tushuniladi. Adabiy til deganda esa, umumxalq tilining imloviy va orfoepik, grammatik jihatlardan me‘yorlashtirilgan shaklini tushunamiz. Adabiyotshunoslikka oid nazariy kitoblarda yana badiiy til umumxalq tili bazasida shakllanadi va qisman adabiy til me‘yorlariga yaqinlashadi, deyiladi. Shu bilan birga, badiiy til adabiy til me‘yorlaridan o‘rni bilan chekinadi (mas., shevaga xos unsurlarning ishlatilishi). Badiiy til o‘zida milliy adabiyotimizda uzoq davrlardan beri shakllanib kelgan an‘analarning davomchisi sanalishi va shu bois ham unda uning o‘zigagina xos bo‘lgan unsurlar

(an'anaviy sifatlashlar, ramz va majozlar, o'xshatishlar va h.) majmui ham mavjudligi ta'kidlanadi.

B. Qobul ijodining o'ziga xosligi, ayrichaligi asarlari tilida yaqqol bo'y ko'rsatadi. Ijodkorning o'z asarida milliy koloritni, milliy o'ziga xoslikni berishida sheva unsurlari, o'sha hududga xos xarakter chizgilari muhim ahamiyatga ega. "Badiiy asar tilining ifodaliligi, qahramonlar nutqining individualligi ko'p jihatdan o'rinli va me'yorida qo'llangan sheva unsurlariga bog'liq"¹, deb M. Yo'ldoshev ta'kidlasa, bu to'g'rida A. Shomaqsudov va boshqalar muallifligidagi "O'zbek tili stilistikasi" kitobida quyidagicha xulosaga guvoh bo'lamiz: "Yozuvchi o'z asarlarida hayotning realistik tasvirini chizish, mahalliy koloritni berish, personajlar nutqini individuallashtirishda yoki biron tushunchaning shevadagi atamasi kitobxonga ahamiyatli bo'lgan holatning mahalliy belgisini bildirsagina, dialektal so'zlardan foydalanishi mumkin".²

O'zbek adabiyotida badiiy asari tilida dialektalizmlarga katta o'rin bergan va shu orqali o'z ijodiy individualligiga ega ijodkorlar bir qancha bo'lib, ulardan biri – Bahodir Qobul asarlarida dialektalizmlar shunchaki va faqat hududiy o'ziga xoslikni bo'rtiq ko'rsatishga xizmat qilmasdan, balki ijodkor bundan kitobxonga o'z tilini, chatishmagan sof leksikasini ko'rsatishga harakat qilgan, desak xato bo'lmaydi. Izlanishlarimiz davomida shunga amin bo'ldikki, badiiy asar tili va ijodkor uslubini aniqlashda faqat adabiyotshunoslik yoki tilshunoslik aspektidan keta olmas ekansiz, bu ikkisi ayni tilshunoslik va adabiyotshunoslik o'rtasidagi, ikkisinin ham birdek obyekt, "non"i ekan. Tilshunoslik jihatdan ikkisini shakllantiruvchi vositalar sifatida fonetik, leksik, grammatik, morfologik, sintaktik vositalar tasniflansa, adabiyotshunoslikda shu vositalarga suyanib, ularning o'z zimmasiga olgan badiiy yuki, ijodkorning so'zga mas'uliyati, portret va peyzaj yaratish mahorati, kompozitsiya va syujetdagi "priyom"lari ham tadqiq etiladi. Biz ham obyektimiz bo'lgan B. Qobul asarlarini shu asoslarga tayanib tahlil qilmoqdamiz.

Adib asarlarida dialektizmlarga o'zgacha e'tibor beriladi. Xususan, "Tanovor" hikoyasida ug'ruq, jut, ko'milduruq – ko'ksi, ko'kragi, o'stam – to'qay-u egar, chong'i – ot, do'lta – katta, mohir, o'rganmchi – o'rganayotgan kabi so'zlarga duch kelsak; "Enashamol" qissasida cho'g'alchilik – tilyog'lamalik, turamo – kuz fasli, orqasi quzimoq – jahli chiqmoq, paxta chuvish – paxtani chigitdan ajratish, xelvagay – keng, kulata-kultuvshak – yoshi ulug' momolar taqadigan katta ro'mol, kelagay-gelagay – og'iz suti, hishmoq- shishmoq hamda xanjala, bo'yinsa, kenamoq, oshkadi, himo, sharrak singari yana ko'plab so'zlar ham borki, ularni o'qiy turib "tilimiz chiqqan", kunda so'zlashadigan TILimizni u qadar bilmasligimiz, yuqoridagidek so'zlariga

¹ Yo'ldoshev M. Cho'lpon so'zining sirlari. – T.: Ma'naviyat, 2002. –29 b.

² Shomaqsudov A. va boshq. O'zbek tili stilistikasi. – T.: O'qituvchi, 1983. – 57 b.

tushunmay ham qolishimizni anglamiz. Shunda ijodkor asarlari haqida turli o‘ylarni o‘ylaymiz, savollar beramiz...

Nega ijodkor hammamizga ma’lum bo‘lgan, adabiy tilga yaqin so‘zlarni qo‘llamaydi? Nimaga biz bir o‘qishdayoq tushunadigan so‘zlar, gaplar qolib “ko‘na” (ko‘hna B.D.), “notanish”, to‘g‘rirog‘i, unutilayotgan kalomlarni qo‘llaydi? Bunda ijodiy individuallik, badiiy mahorat, milliy koloritni ko‘rsatishdan bo‘lak yana qandaydir maqsad bormikin?

Ijodkorning o‘zi unga berilishi mumkin bo‘lgan savol-so‘roqlarni anglagandek, bunday deydi: “So‘zlarning joni bor. Xushvaqt so‘z, xafa so‘z, quvg‘in, sig‘indi, quv, iliq, sovuq, begona, tanish, qadrdon, har kunlik, yoqimsiz... Xuddi odamlardek. Odamlarning esidan chiqqan so‘zlar eng xafasi emish. Estdan chiqqan, chiqay-chiqay degan so‘zlarni ishlatsangiz, bir odamning otini aytib chaqirganda qayrilib qaraganday ko‘zi chaqnab ketadi. Kerak ekanman, deganday. Maniyam eslarim bor ekan, deb. Odam o‘lib ketishi aniq, ammo so‘z, jondan chiqqan, jonga qo‘ngan so‘zlar o‘lmasmish”³

Demak, ijodkorning yuqoridagi so‘roqda kelgan uch maqsaddan boshqa yana bir oliy maqsadi bolib, u ham bo‘lsa, SO‘Zning, KALOMning yashuvchanligi, umrining uzayishi, qayta so‘zlashuvga kirishi yoki batamom chiqib ketishining oldini olish ekan.

E’tiborli tomoni shundaki, ijodkor asarlarida xalq donishmandligining, ijodkor badiiy mahoratining namunasi bo‘lgan hikmatli so‘zlar, maqol, matal, idioma (boshqa tillarga aynan tarjima qilib bo‘lmaydigan nutq birligi yoki ibora) kabi maxsus vositalardan foydalanadiki, bu ijtimoiy muhit ruhiyatini aks ettirishda, badiiy asar g‘oya va maqsadini, personajlar ichki dunyosini ochishda, nutqqa ta’sirchanlik va ifodalilik baxsh etishda muhim ekspressiv ahamiyatga ega. So‘zimiz isboti uchun adibning “Enayo‘l” qissasiga murojaat qilamiz. Qissada onasining tuqqani ham, turgani ham shu bitta o‘g‘il bo‘lgan, urushga ketayotgan tengqurlaridan ajrab, yoshini kichik qilib berishi va o‘rniga bir yolg‘iz onaning hali norasida sag‘iri jo‘natilishi uchun bir sigirni ataganiga olib borgan va urushdan qolgan, uch bora oila qurgan ayolga (o‘zidan o‘n ikki yosh katta) uylanib, keyinchalik yolg‘iz qizidan ham rushnolik ko‘rmay, umri oxirida yolg‘iz qolib o‘zining ta’biri bilan aytganda mana bunday holatga tushgan: “Yutarga qattiq nonim yo‘q. Qachon kech tushsa, qo‘shnilardan biri yarim kosa yovg‘on berarmikin, deb o‘g‘ri pishakday yo‘l poylayman, saharni bugun kim ma’raka qilarkin, deb kutaman. Odam ham shunday sharmanda bo‘ladimi?”⁴ – Davlatmurod taqdiri tasvirida bir o‘rin borki, dunyoning, taqdirning, peshonamizga yozilgan yoziqning naqadar chegal, favqulodda ekaniga amin bo‘lamiz. Davlatmurod uylangan ayol – Sanam satang (satang nomi unga uch er ko‘rib ham tinmagani uchun

³ B. Qobul “Otachiroq” (“Otamozor” hikoyasidan). – T.: “Mashhur-Press”. 2021. – 314 b.

⁴ B. Qobul “Enayo‘l” (“Enayo‘l” qissasidan). – T.: “Mashhur-Press”. 2018. – 45 b.

berilgan. B.D.) unga turmushga chiqqach, avvalgi ishlarini tashlab, ro‘zg‘orini mahkam ushladi. “Sanam ham yoshini yashadi. Satang oti Sanam otin bo‘ldi. Obro‘ topdi. Xotin-xalaj o‘takazadigan mavludlarga bosh bo‘ldi. Izzat bilan ko‘z yumdi. “*Dunyo – bilgich emas, buzguch ekan*”, - joni chiqarda aytar so‘zi shu bo‘ldi. *Beraman desa ham, olaman desa ham bir nafaslik ekan. Bir puf ekan*”, -⁵deya Davlatmurod taqdiriga ko‘ndi. Qahramonlar holatini, sa‘jijasini ochishda muallif qo‘llagan ushbu hikmatli so‘zlar, albatta, o‘quvchini ham ta’sirlantirmay qolmaydi. Adib asarlarida adabiy aforizmlar ham borki, ularda muallifning ijodiy individualligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Avvalosi, aforizmlar haqida: “Aforizmning paydo bo‘lishi, ilk namunalari juda qadim davrlarga borib taqaladi. Mil. avv. IV asrda bu termini tibbiyot ilmining asoschisi Gippokrat turli kasalliklarning belgi va alomatlari haqidagi xulosa va hukmlarni chuqur mazmunli, ixcham shaklda ifodalash uchun qo‘llagan. Keyinchalik aforizm tibbiyot sohasidan chiqib, odamlarning hayot, inson, uning faoliyati haqidagi dono, ibratli fikrlariga nisbatan qo‘llana boshlangan”.⁶ Aforizmlarni janr sifatida qabul qilish adabiyotshunoslikda V. G. Belinskiy nomi bilan bog‘liq. O‘zbek adabiyotshunosligida B. Sarimsoqov maqol, matal, topishmoq, iboralar, xokkular, paradoks, epigrama, gnomalar qatorida aforizmlarni boshqa bir adabiy tur – paremiyaga kiritgan.

Aforizmlar xususiyatiga ko‘ra ikki turga ajratiladi:

- Og‘zaki aforizmlar – xalqning, ommaning, ko‘pchilikning u yoki bu hodisa haqidagi xulosasini qat’iy hukm tarzida ifodalaydi;
- Yozma adabiy aforizmlar esa muayyan shaxs, narsa, hodisalar to‘g‘risida alohida ijodkorning fikrlarini anglatadi.⁷

B. Qobul asarlarida biz aforizmlarning har ikkala turini ham ko‘rishimiz mumkin. Og‘zaki aforizmlar, odatda, Enaning; adabiy aforizmlar esa, aksari, Mardon, Sariqbola hamda qissa va hikoyalardagi boshqa qahramonlar nutqida uchraydi. Muallif nutqi ham borki, unda har ikkala aforizm turi ham faol qo‘llanadi. Mana bu purhikmat jumlagga e’tiboringizni tortamiz: “*Umr ham o‘zi ikki ko‘zingga yozilgan aslida. Oynasiga yo bulog‘iga. Oynasiga tishing o‘tsa oynasiga, bulog‘ini o‘qiy olsang bulog‘iga qara*”.⁸ “Enabuloq” hikoyasida Mardon tilidan berilgan bu adabiy aforizm xalqning “Kengga keng, torga tor dunyo” maqoli mazmunining shu yo‘sinda berilgan shakliga o‘xshaydi. Navbatdagisi yana-da o‘ylantiradi: “*Toshni bosib turgan ham yaxshi, tosh ustingga chiqqandan keyinini qo‘yaver*”.⁹ Bundoq qaraganda oddiy jumla, ammo so‘zlarga yuklatilgan ma’no, o‘quvchiga yetkazilmoqchi bo‘lgan maqsad naqadar teran, sodda

⁵ B. Qobul “Enayo‘l” (“Enayo‘l” qissasidan). – T.: “Mashhur-Press”. 2018. – 39 b.

⁶ Toshpo‘latov Z.D. Aforizmlarning janr xususiyatlari va badiiyati. – Toshkent. 2006. – 3 b.

⁷ Toshpo‘latov Z.D. Aforizmlarning janr xususiyatlari va badiiyati. – Toshkent. 2006. – 19 b.

⁸ B. Qobul “Enayo‘l” (“Enabuloq” hikoyasidan). – T.: “Mashhur-Press”. 2018. – 294 b.

⁹ B. Qobul “Enayo‘l” (“Enabuloq” hikoyasidan). – T.: “Mashhur-Press”. 2018. – 307 b.

va ravon. Sariqbola tilidan berilgan, aytishicha, o‘zi o‘ylab topgan *“Joni bor elning jonli tilida yozaman”*, - degan gapi ma’nosi ham zalvorligina.

Og‘zaki aforizlar yuqorida ta’kidlangandek, asosan, Ena tilidan beriladi: *“Qo‘y oqsoqi bilan yuz, el o‘zini o‘g‘risi bilan el”*, *“Yaxshiga yurim, yomonga o‘lim yo‘q”*, *“Hut kirdi, joni borga qurt kirdi”*, *“Ena jamni bilish farz, ota jamni bilish qarz”*, *“Tig‘ bilan o‘ynashsayam, til bilan o‘ynashmaydilar”*, *“Yer chizgan do‘stdan ko‘zga qaragan dushman yaxshi”*, *“Qirqida er bo‘lmaganning qiytuvidan qirqilgani yaxshi”*, *“Kunga matal, kuniga mahtal odamlarmiz”*... yozuvchi asarlarida shu va yana boshqa ko‘plab maqol-u Enaga tegishli hikmatli so‘zlarni uchratishimiz mumkin.

Kitobni o‘quvchi asarlar zamiriga singdirib yuborilgan ma’no qatlamlarini ochib boraveradi, qayta-qayta Enaning yurtga, so‘ziga EGA Enaligini anglab, his qilib boradi.

Adabiy aforizmlar muallif nutqi orqali ham beriladi, bundan esa B. Qobul asarlarida ham personajlar nutqi, ham muallif nutqi o‘rinli va salmoqli degan xulosaga kelish mumkin. E’tibor bering-a, *“O‘yinni zo‘ri yo bozorda, yo mozorda bo‘ladi”*, *“Tig‘ning yozig‘i o‘chib ketarmish, tilning yozig‘i o‘chmasmish”*...

Insonda ko‘plab, turfa xislatlar bir vaqtda mujassam bo‘lsagina u yozuvchi bo‘la oladi. Qaysiki iste’dod, bilim, mehnatsevarlik, qalb, ruh pokligi, inja tuyg‘ular his qilinishi va tasvir etilishi, qat’iyat, kurashuvchanlik...

Shu kabi xislatlar jam bo‘lgan adib ijodi, asarlarining shirali tili bizni qayta-qayta poetik nutq masalasida ularga murojaat qilishga undab, bizni yana-da chuqurroq izlanishlar olib borishimizga ruhlantiradi.

Xullas, B. Qobul asarlari hajmi *“miyda”*, yuki *“irik”* hikmatlar jamlangan butun boshli aforizmlar gulshaniga o‘xshaydi. Hech qaysi bir hikmatli so‘z, maqol yo fikr yuzaki, shunchaki qo‘llanmaydi, ular orqali yozuvchi aytar so‘zining qaymog‘ini beradi, Sariqbola aytganidek, tushungan tushunib, ilgan ilib oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev M. Cho‘lpon so‘zining sirlari. – T.: Ma’naviyat, 2002. – 29 b.
2. Shomaqsudov A. va boshq. O‘zbek tili stilistikasi. – T.: O‘qituvchi, 1983. – 57 b.
3. B. Qobul *“Otachiroq”*. – T.: *“Mashhur-Press”*. 2021. – 314 b.
4. B. Qobul *“Enayo‘l”*. – T.: *“Mashhur-Press”*. 2018. – 39, 45, 307 b.
5. Toshpo‘latov Z.D. Aforizmlarning janr xususiyatlari va badiiyati. Filol. fanl. nomz. diss. – T.: 2006. – 3, 19 b.